

TSITSI DANGAREMBGA

ZWART
EN
VROUW

ESSAYS

Zwart en vrouw

Tsitsi Dangarembga

Zwart en vrouw

ESSAYS

Vertaald door
Nhomy Mettendaf

 ten have

*Voor mijn moeder, Susan Ntombizethu Dangarembga
Voor mijn zus, Rudo Dangarembga
En voor Sheri en Ines, wier reizen veel hebben geveerd
waarover niet gesproken kan worden*

Inleiding

Ik ben een existentiële vluchteling. Ik ben al op de vlucht sinds ik de baarmoeder verliet, en waarschijnlijk daarvoor al, gezien de omstandigheden waarin ik ben geboren en de invloed van deze omstandigheden op mijn prenatale omgeving.

Toen ik werd geboren woonden mijn ouders in het Murewadistrict, anderhalf uur ten westen van Harare, waar beiden lesgaven aan de middelbare school van Murewa. Deze school was gelegen aan een zendingspost, opgericht door een zending van de Amerikaanse Methodistische Bisschoppelijke Kerk (AMB) in 1909. Ik ben geboren in een ziekenhuis in Nyadire, een andere zendingspost van AMB ongeveer honderdzestig kilometer van de werkplek van mijn ouders vandaan, gelegen in het uiterste noordoosten van het land. Tegen de tijd dat ik werd geboren was diezelfde kerk, waarvan de hoofdvestigingen zich bevonden en ook zouden blijven bevinden in de Verenigde Staten van Amerika, samengevoegd met twee andere methodistische kerkgenootschappen die samen de Verenigde Methodistische Kerk (VМК) vormden. Mijn ouders waren fanatieke leden.

Het land zelf, Zuid-Rhodesië, was toen nog een Britse

kolonie, weliswaar met zelfbestuur volgens het Westminster-model, een status die in 1923 was bereikt. Als gevolg daarvan had de kolonie haar eigen parlement, overheidsdienst en veiligheidsdienst, die zich moesten verantwoorden naar het koloniale bewind, en dus niet langer naar de Britse overheid, zoals eerder het geval was geweest. Vandaag de dag verschillen de meningen over de aard van het toenmalige Britse koloniale beleid. Izuakor legt uit hoe het officiële koloniale beleid van de Europese nederzetting in Kenia, aangenomen in 1902, leidde tot een toename van het aantal Europeanen van ongeveer een dozijn in 1901, tot 9.651 in 1921, tegenover circa 2,5 miljoen Afrikanen, en dat er ondanks deze meerderheid aan Afrikaanse mensen een stelsel van Europese prioritering verankerd was.¹ Whaley stelt echter dat het beleid van prioritering geven aan Afrikaanse belangen de leidraad was voor alle Britse kolonisatie op het Afrikaanse continent, en dat Rhodesië daarop een uitzondering vormde.² Whaley's bewering is gebaseerd op een witboek dat werd uitgegeven door de Britse minister voor Koloniale Zaken, de hertog van Devonshire, die als doel had de prioritering in de Britse koloniën in Afrika te verschuiven van de kolonialisten naar de Afrikaanse bevolking, en op drie cruciale wetteksten van Rhodesië, die hij gezamenlijk de Grondwettelijke Documenten noemde, en die de scheiding van rassen verankerde. Het witboek werd in 1923 uitgevaardigd, hetzelfde jaar waarin Zuid-Rhodesië een parlementair stelsel toegekend kreeg. Volgens de grondwettelijke regelingen die Groot-Brittannië met zijn kolonie had afgesproken en die de weg vrijmaakten voor dit parlementaire stelsel, behield Groot-Brittannië het recht om in te grijpen bij de wetgeving van de kolonie, voornamelijk als het ging om 'inheemse' zaken. Echter, in de prak-

tijk ging het de witte suprematistische eigenschappen die de kolonie spoedig zou vertonen niet tegen.

De racistische wetgeving die werd ingevoerd, nog geen tien jaar nadat Zuid-Rhodesië zelfbestuur volgens het Westminster-model toegekend kreeg, omvatte de op segregatie gebaseerde Wet ter Verdeling van het Land van 1930. Deze wet verdeelde de kolonie onder in 'Europese', 'Inheemse', 'Onbepaalde', 'Bos-' en 'Niet-toegewezen' gebieden. In aanvulling op deze verdeling was de Afrikaanse bevolking volgens deze wet niet toegestaan grond te kopen in de als Europees aangeduide gebieden. Dit was wellicht niet aanmatigend geweest als er volgens de wet genoeg grond beschikbaar was gesteld om aan de behoeften van de Afrikaanse bevolking te voldoen, wat niet het geval was. Ten onrechte – behalve volgens de principes van witte suprematie – kregen Afrikanen in slechts 7 procent van het land het recht toegekend om zonder concurrentie van de kolonisten grond te kopen. Dit zou een aanhoudende klacht worden onder de Afrikaanse bevolking en uiteindelijk een belangrijke oorzaak van de Zimbabwaanse antikoloniale gewapende strijd, die in april 1966 begon met een gevecht in Chinhoyi, een kleine stad ongeveer honderdzestig kilometer ten noordwesten van Harare. Het conflict escaleerde in een bloedige guerrillaoorlog, die voortwoedde tot er een overeenkomst werd bereikt tussen de nationalisten en de overheid van Rhodesië tijdens de Lancaster House Conferentie van eind 1979.

Na 1923 bleven grond en organisatie de toegang tot rechten in Rhodesië bepalen, ook al had de Britse overheid het recht om in te grijpen. Het land werd een quasistaat met onzichtbare grenzen die bekrachtigd werden door de wetgeving. De steden werden doorgaans beschouwd als Europees grondgebied. Afrikanen, die in aparte Afrikaanse wij-

ken woonden – de woonoorden – zag men nadrukkelijk als immigranten in deze gebieden. Zodoende werden sommige gebieden in het land zowel symbolisch als wettelijk wit, een combinatie die de aanwezigheid van onwettige zwarte lichamen in deze gebieden buitensloot. Daarentegen werden de plekken waar Afrikanen wel wat bewegingsvrijheid hadden – waaronder de reservaten en plekken aan de grenzen van de stedelijke gebieden – ideologisch gepresenteerd als primitief, achtergesteld en onderontwikkeld, waar mensen woonden die tot de categorie ‘de ander’ behoorden. Het toezicht dat nodig was om deze twee werelden gescheiden te houden werd zowel officieel als onofficieel uitgeoefend.

Vrijwel meteen nadat de kolonisten in 1890 waren aangekomen in het gebied dat nu Harare heet werd er een pasjesstelsel ingevoerd, terwijl de officiële certificaten pas in de jaren 1930 werden geïntroduceerd. Rhodesiërs noemden die eerste kolonisten de Pionierscolonne. Die colonne was een leger van een stuk of vijfhonderd witte mannen, opgericht door Cecil Rhodes via zijn Britse Zuid-Afrikaanse Compagnie (BZAC). Hun doel was het land waar ze binnentrokken te annexeren voor de Britse monarchie. Cecil Rhodes zelf was van 1890 tot 1896 premier van de Kaapkolonie, in het zuidwesten van wat tegenwoordig Zuid-Afrika wordt genoemd. Gouverneur Earl Macartney, een Anglo-Iers koloniaal bestuurder en diplomaat, had in 1760 al pasjeswetten geïntroduceerd in de Kaapkolonie om de bewegingsvrijheid van slaafgemaakten aldaar te bedwingen, en deze wetten werden vervolgens uitgebreid om te voorkomen dat Afrikaanse mensen het gebied binnenkwamen. Door de pasjeswetten bij aankomst in het nieuw geannexeerde territorium te introduceren, zette Rhodes een diep gewortelde Britse traditie van segregatie voort.

Het pasjessysteem is vrijwel gelijk aan een soort binnenlands paspoortstelsel. Aanvankelijk waren de Rhodesische pasjeswetten alleen van toepassing op Afrikaanse mannen. In het pasboekje dat Afrikaanse mannen, en later ook vrouwen in stedelijke gebieden, verplicht bij zich moesten dragen, stond vastgelegd waar een Afrikaan kon werken, waar hij kon wonen en met wie hij kon trouwen. Mijn vader was een man die, volgens de wetten van het land, zo'n pasboekje bij zich moest dragen in het land waar hij een staatsburger was. Het beheersen van de fysieke mobiliteit was een cruciale tactiek binnen de Rhodesische witte suprematistische strategie. Mijn moeder vertelde eens over een voorval als scholier op de middelbare school in de jaren 1940. Toen ze tijdens de vakantie terugging naar haar ouderlijk huis in de oostelijke Hooglanden, bezocht ze de nabijgelegen stad Umtali, zoals die destijds werd genoemd – het huidige Mutare. Terwijl ze over straat liep werd ze door een groep witte jongeren geslagen en vanaf de stoep de goot in geduwd. Fysieke mobiliteit en toegang tot grond waren niet de enige aspecten van het Afrikaanse leven die de koloniale overheid in Rhodesië beheerste. Educatie was nog zo'n aspect.

Nadat in 1923 het parlementair stelsel werd toegekend, werd het tot dan toe gebruikte Zuid-Afrikaanse onderwijsmodel verworpen om prioriteit te geven aan voortgezet onderwijs van hoge kwaliteit, om kinderen soortgelijke kansen in het leven te geven als die de Britse jeugd kreeg. Aan de andere kant beperkten de overheidsscholen voor Afrikanen zich tot het onderwijzen van landbouwkundige en industriële vaardigheden. De eerste academische middelbare school voor Afrikaanse jongeren werd geopend in Sint-Augustinus, een Anglicaanse zending in de buurt van Penhalonga

in de oostelijke Hooglanden. Het was 1892. De goede cijfers die de leerlingen van de school behaalden, motiveerden de overheid om meer voorzieningen voor het middelbaar onderwijs aan Afrikaanse leerlingen te verstrekken. In 1946 werd Goromonzi geopend, een middelbare school in de buurt van Harare, waarna in 1957 in Gweru middelbare school Fletcher volgde. Mijn moeder was een van de eerste leerlingen van Goromonzi. Ze werd zoals gezegd aangevallen door witte jongeren tijdens een van de schoolvakanties. Eenmaal terug op school na dit schokkende voorval, toen haar klas werd gevraagd een opstel te schrijven over de vakantie, vertelde mijn moeder met verontwaardiging en woede over de gebeurtenis. Achteraf moest ze zich melden bij de directeur, waar ze te horen kreeg dat zulke verhalen ongepast waren, en dat ze nooit meer over dat soort voorvallen mocht vertellen.

Onderwijsinstellingen in Zuid-Rhodesië waren gescheiden, net als veel andere instellingen in het land. Initiatieven tegen segregatie werden overgelaten aan een groep witte burgers; zij zouden zich inspannen een stelsel van geleidelijke veranderingen te introduceren dat de ergste regels van de apartheid zou vermijden zoals die door de overheid werden toegepast in de aangrenzende Unie van Zuid-Afrika. Het uiteindelijke doel van deze burgers was het creëren van een of ander multiraciale samenleving. Deze tegenstanders van segregatie waren van mening dat het witte bewind een beschavende invloed had op Afrikanen, en dat deze nieuwverworven beschaafdheid terug te zien was in het gedrag en de gewoonten van Afrikanen. In de in 1960 opgetekende woorden van Edgar Whitehead, die toen zowel premier als minister van Inheemse Zaken van Zuid-Rhodesië was: 'Een nieuwe fase begint nu duidelijk zichtbaar te worden onder

de Afrikanen, en die betreft hun gewoonten. Deze verandering is te zien aan hun vermogen om samen te werken in georganiseerde groepen, medewerking te verlenen, staatsrecht in acht te nemen, persoonlijk gewin ondergeschikt te maken aan gemeenschappelijke of maatschappelijke idealen.’³

Whiteheads uitspraak verwijst naar een idee dat wijdverspreid was onder de witte bevolking van Zuid-Rhodesië, namelijk dat er naast deze opkomende ontwikkelde Afrikanen, Afrikanen van een ander soort in het land bestonden. Volgens Alan Cousins konden witte mensen over het algemeen drie typen Afrikanen onderscheiden: de ‘beschaafden’, de ‘nationalisten’ en de ‘massa’: ‘De “beschaafden” vormden naar verluidt een hele kleine groep die net in opkomst was en die niet achter de nationalisten stonden.’ Een eigenschap van deze ‘beschaafde’ Afrikanen was, meende men, dat ze erg schappelijk waren, naast de veronderstelling dat hun emotionele en cognitieve toestand overeenkwam met de Europese waarden en opvattingen. De ‘nationalisten’ werden gezien als onstabiele, crimineel aangelegde, luidruchtige extremisten die zich de macht wilden toe-eigenen. Deze gevreesde nationalisten waren naar verluidt ook een kleine groep, waardoor het merendeel van de Afrikaanse bevolking volgens de ideologie van de kolonisten in de ongenueanceerde, gedepersonaliseerde categorie van ‘de massa’ viel. Zij vormden kennelijk een gelukkige groep, tevreden met de vooruitgang die voor hen werd geboekt onder het kolonialisme; ze moedigden de koloniale overheid vrolijk aan en hadden geen interesse in de politiek.

De intrede van het Brits koloniaal bewind in Afrika viel samen met de laatste fases van het victoriaanse tijdperk. Tijdens deze periode was er een sterk religieuze behoefte aan hoogstaande morele normen, die werd aangestuurd door non-conformistische kerken, waaronder die van de methodisten en de evangelische tak van de Anglicaanse Kerk. De waarden omvatten godsdienst, liefdadigheid, respect en een sterke arbeidsethiek; samen vormden die een ideaalbeeld van de voorbeeldige staatsburger die rijkelijk was toegerust met eigenwaarde en zelfbeheersing. In Zuid-Rhodesië werden deze ideeën over moraliteit en fatsoen opgelegd aan de Afrikaanse bevolking ten behoeve van de Rhodesische staat. Vanuit het perspectief van de witte kolonist werden Afrikaanse vrouwen aanvankelijk beschouwd als slachtoffers van Afrikaanse mannen. Deze mannen werden voorgesteld als wezens die bij de geringste provocatie geweld gebruikten en die weinig tot geen behoefte hadden om te werken. Deze ideologisering van Afrikaanse mannen was noodzakelijk ter verantwoording van het strenge toezicht op hun lichamen vanaf de negentiende eeuw, en de verschillende middelen van dwang tot arbeid die nodig was voor het kapitalistische koloniale plan. Zodoende werden Afrikaanse vrouwen in eerste instantie gezien als de prooi van deze mannen, die hoge sociaaleconomische eisen aan hen stelden waarvan zij bevrijd moesten worden. Het systeem van migratiearbeid dat aan Afrikaanse mannen werd opgedrongen, leidde echter tot oplopende maatschappelijke uitdagingen als sekswerk en geslachtsziekten. Wat de witte suprematistische verbeelding aanspoorde de Afrikaanse vrouw als 'van nature immoreel' te beschouwen om deze fenomenen te kunnen verklaren, wat door het systeem van kapitalistische productie nog eens werd versneld.

'Ik realiseerde me dat ik machteloos was en dat ik macht nodig had, wat betekende dat ik woorden nodig had. Met woorden kon ik dingen doen.'

In haar eerste non-fictie werk schrijft Tsitsi Dangarembga over ras, klasse, kolonialisme en feminisme. In deze stijlvolle essays verweeft ze het persoonlijke met het politieke.

Vanuit haar eigen ervaringen als zwarte vrouw in Zimbabwe en Engeland schijft ze over geschiedenis, filosofie en scheve internationale verhoudingen. Dangarembga weet in prachtige zinnen de pijnlijke realiteit van discriminatie en uitsluiting bloot te leggen.

'Zwart en vrouw vertegenwoordigt een strijdkreet voor de transformerende kracht van schrijven; niet alleen om ons te helpen onze plaats in de wereld te begrijpen, maar ook om ons de verbeeldingskracht en moed te geven om het te veranderen.' – *The Guardian*

Tsitsi Dangarembga schreef eerder *This Mournable Body* waarmee ze op de shortlist van de Booker Prize stond. Verder is ze film- en theatermaker en directeur van het Institute of Creative Arts for Progress in Africa.

9 789025 911553

ten have

www.uitgeverijtenhave.nl

ISBN: 978 90 259 1155 3